

BƏXTİYAR VAHABZADƏNİN "FƏRYAD" DRAMINDA İNSAN İDEALI PROBLEMİ

Pərixanım SOLTANQIZI,
ADPU-nun dosenti

Açar sözlər: Dram, fəlsəfə, Vəhdəti-vücut, hakim ideologiya, dini ehkam kultu, obraz, bədiilik
Ключевые слова: драма, философия, господствующая идеология, культ религии, образ, литературность.

Key words: drama, philosophy, Unity-body, ruling ideology, religious slaughter, image, artistry.

Bəxtiyar Vahabzadənin "Özümüzü kəsən qılınc", "Fəryad", "Dar ağacı" tarixi mövzuda yazılmış dram əsərləridir. Bəxtiyardan əvvəl, bu mövzuya müraciət edilib, lakin elmi ədəbiyyatdan məlumdur ki, ilk tarixi dramın müəllifi Nəriman Nərimanov olub. "Nadir Şah" əsəri ilə o, Azərbaycan dramaturgiyasına orijinallıq gətirib. Sonradan bir sıra sənətkarlar.

Ə. Haqverdiyev ("Ağa Məhəmməd Şah Qacar"), C.Cabbarlı ("Od gəlini"), "Nəsrəddin şah"), H.Cavid ("Peyğəmbər", "Topal Teymur"), S.Vurğun ("Vaqif) və. b. tarixə müraciət edərək, tarixi gerçəklikləri insan talelərində Azərbaycan dramaturgiyasına gətiriblər.

B.Vahabzadə "Fəryad" dramını 1981-84-cü illərdə qələmə alıb. 1984-cü ilin mart ayının 24-də isə əsər Azərbaycan Milli Dram Teatrında tamaşaya qoyulub. "Fəryad" XVI əsrdə yaşamış təriqət poeziyasının görkəmli nümayəndəsi, anadilli fəlsəfi şeirin banisi Seyid Əli İmadəddin Nəsimiyə ithaf olunub. Nəsimi şairin sevdiyi üç şairdən (M.Füzuli, S.Vurğun, İ. Nəsimi) biridir. "Fəryad"ın yazılmasının əsas səbəblərindən biri də qeyd etdiyimiz kimi Nəsimi sevgisi olub. Digəri isə Nəsiminin yaşadığı XIV əsr-tarixi dövrü, şairin mühitini, vəhdəti-vücut fəlsəfəsini müasir ədəbiyyata gətirmək, onun simasında bütün zamanlar üçün milli insan

idealını yaratmaq idi. İdeal insan –Nəsimi istər keçmiş, istərsə də gələcək tarixi dövrlər üçün tədqiqatçıların qeyd etdiyi kimi, "Bəxtiyarın həmişə əxlaqi sınaq anında verilən, həmişə mənəvi, vicdanı və sosial intixab qarşısında qalan maksimalist qəhrəmanı üçün münasib bir tarixi prototipdir. [2, 164].

Bəxtiyar Vahabzadə "Fəryad"da həm tarixi mövzuya müraciət edib, həm də tarixə münasibətini bildirib. Tarixin qanunlarının insanın azad fikrini boğmağı bacarmadığını, insanın bütün qanunlardan, dini ehkamlardan daha yüksəkdə- ali mərtəbədə dayandığını XX əsrin ikinci yarısı Azərbaycan ədəbiyyatı poetikasından bütün zamanlara isbat edir. Bu qanunlar, dini ehkamlar "Mənəm-Allah" söyləyən Nəsimini cismən öldürsə də onun səsinin, ruhunun, nəfəsinin "Mənəm-Allah" deyil, "Mənəm-Nəsimi" deyən I, II Nəsimilərin simasında nəinki XX əsrə, ondan sonrakı əsrlərə də çatacağını, şairin əbədiyini hayqırır:

Mərdliyə çağırır bu gün hər kəsi,

Dərisi soyulan şairin səsi.

Uzaq əsrlərdən gəlir nəfəsi,

Diri dünyamıza ölü dünyanın.[1, 667]

Əsərin "Fəryad" adını daşması da məhz bu səslə, nəfəslə bağlıdır. Çünki, dərisi dabanından soyulan Nəsiminin fəryadı cismani ağrı- acıdan yox, inamı,

əqidəsi ucadan eşidilən "Mənəm-Allah" göyün nə üst qatında, nə də aşağı qatında insandan uca varlıq yoxdur fəryadı ilə bağlı olmuşdur.

Görkəmli tədqiqatçı alimlər, Yaşar Qarayev və Şamil Salmanov "Fəryad"dan bəhs edərkən qeyd edirlər ki, "Əslində tarixi əsər və obraz yaratmaq müəllifin əsas məqsədi olmayıb: XX əsrin insan idealı barədə öz sözünü demək üçün Nəsiminin "İnsan-Allah" konsepsiyası şairə ancaq bədii-fəlsəfi bir vasitə kimi lazım olub, vəssalam! Daha doğrusu, şair həm XIV əsrə - Nəsimiyə XX əsrin nəzəri ilə baxmaq, həm də XX əsrə Nəsimi fəlsəfəsinin gözü ilə nəzər salmaq istəyib. "İki dünyaya sığmayan" Nəsimini iki dünyanın işığında göstərmək üçün dramaturq maraqlı, orijinal bir bədii üsul da tapıb. Belə ki, əsərdə Nəsiminin öz obrazı yoxdur. Nəsimi ruhunu yaşadanlar, Nəsimi nəslə, Nəsimi milləti var, bu gün də "Mənəm Nəsimi" deyən müasir şairin –Bəxtiyar Vahabzadənin özünün səsi və nəfəsi var". [2,164] Hörmətli mərhum alimlər bu fikirlərində müəyyən qədər haqlıdırlar, lakin Bəxtiyar Həllac Musanın simasında Nəsiminin obrazını yaratmışdır, - desək yanlışdır. Əsərdəki I Nəsimi (Həllac Musa) ilə şair Nəsimi taleyi arasında tipoloji oxşarlıq (həllac Musanın həbs olunması, edam edilməsi, nəşinin qaçırılması, Zahidlə söhbəti və s.) var. Bu tipoloji oxşarlığa görə də Həllac Musanın Nəsimidən öncə yaşamış və sufi ideyalarına görə edam olunmuş, tikə-tikə doğranmış Həllac Mənsurun prototipi olması qənaətinə də gəlirik.

Həllac Mənsur Nəsiminin çox sevdiyi şair, tarixi şəxsiyyət olmuşdu. "Şeirlərində də onun adını həmişə hörmətlə xatırlamışdı." Ehtimal ki, Bəxtiyar Vahabzadə Nəsimiyə olan sevgisi səbəbindən də həllac Mənsuru həllac Musanın simasında tarixdən müasir

Azərbaycan dramaturgiyasına gətirmiş, lakin onu tarixi şəxsiyyət kimi deyil, şairin müridi kimi səciyyələndirmiş, şairin taleyini onun taleyində əks etdirmişdir. II Nəsimi-Tural isə Nəsimi ölməzliyinin simvolu Bəxtiyarın özüdür.

"Sufizm" orta əsr Yaxın Şərq intibahının ayrılmaz, rədd olunmaz xüsusiyyətlərindəndir. İnsan şəxsiyyətini ucaldan, müdafiə edən fikir cərəyanıdır. Ağıl və hissən ehkamlığa, hakim ideologiyaya üsyanıdır. Məhz buna görə də hakim təbəqələr sufizmlə bağlı olan bir sıra böyük şəxsiyyətləri tikə-tikə etmiş, bəzilərini diridiri soydurmuşdur. Həllac Mənsur, Eynəl-qüzat, Sührəverdi, Nəsimi buna misal ola bilər" [4,130]

Tədqiqatçı alim, professor Təyyar Cavadoğlu yazır: "Fəryad" pyesi onun böyük hərifli insan konsepsiyasının yüksək ideya-bədii və fəlsəfi dilindəki ifadəsidir". Bəxtiyar Vahabzadə yalnız "Fəryad"da deyil, bütün əsərlərində insanı, insanlığı təbliğ etmişdir. Onun insan konsepsiyası millilikdən bəşəriyyətə doğru yol almışdır.

Mürşid Məmmədlinin qeyd etdiyi kimi "Dramaturq "Fəryad" mənzum dramında tarixdən müasirliyə cəsarətli keçid etmiş, orta əsrlərin əzabkeş baxışlarını çağdaş dövrün bədii-fəlsəfi, sosial-mənəvi axtarışları, düşüncələri ilə daha da zənginləşdirmişdir [6, 17].

Əsərdəki Əmir, Vəliəhd, Zahid, Loğman klassik ədəbiyyatdan üzübəri işlə-nən, artıq isə simvola çevrilmiş obrazlardı: Əmir hakim ideologiyayı, Zahid dinin adından fitva verən din və ehkam kultunu, Loğman sarayda çalışan alim-filosofları, Vəliəhd hakim ideologiyanın davamçılarını təmsil edir. Lakin "Fəryad" da Vəliəhd obrazından şair başqa məqsəd üçün istifadə etmişdir. Nəsiminin "Allah-Mənəm" əqidəsinin, məsləkinin hakim ideologiyaya, dini ehkama təsirini (Vəliəhd və

Dəyanətin simasında) və o təbəqənin içərisində də Nəsimiləşməyi göstərmişdir.

*Heç demə, sarayda Nəsimiləşmiş,
Bəs hara aparır bizi bu gərdir?
Hürufi məsləki tutub ölkəni,
Tərki-silah etdi öz balam məni!*

[1,666]

Vəliəhd əsərin əsas qəhrəmanlarındandır. Saray həyatında, saray mühitində yaşayan Vəliəhd dəyişdirən nədir?! I,II, Nəsimilərin cəsarəti, qorxmazlığı, əqidələri uğrunda ölümə hazır olmaları, həqiqi Nəsimi olduqlarını sübut etməkdən ötrü mücadilələri, hürufi dəstəsi tərəfindən mühasirəyə alınarkən Zahid oğlu Dəyanətin “Mənəm Vəliəhd” –deyib onun yerinə özünü ölümün ağışına atması. Bundan sonra Vəliəhd idrakın dərkindən keçir. Mənən təmizlənilir, saflaşır, həqiqətin nə olduğunu anlayır. Bütün bunlar onu I Nəsiminin nəşini oğurladıb dəfn etdirməyə, II Nəsimini ölümdən xilas etməyə qədər bir yola aparır. Gördükləri, eşitdikləri Vəliəhd düşündürür. Düşüncələri ilə çarpışan Vəliəhdin əsərin sonundakı çıxışı bir üsyana çevrilir. O, hakim ideologiyanın qanunlarını, bütün dini ehkamları alt-üst edir:

*Çünki mən gecədən gündüzə gəldim,
Böyük başlar ilə üz-üzə gəldim.
Həyat onlar üçün bir ağır yüküdür,
Gördüm, özlərindən çox-çox böyükdür.
Onların inanıb tapındıqları,
Təriqət nə imiş? Sinə dağları!
Fikir sahibidir, onlar hökmdar,
Siz deyən, fikirdə qəbahətmi var?
Mən qulam, nökrəm, uşağam, nəyəm?
Niyə sənin kimi düşünməliyəm?
Niyə məni məndən alırsınız siz?
Niyə çərçivəyə salırsınız siz?
Mənim düşüncəmi, mənim fikrimi?
Düşünmək istəmə məni özüm kimi!
Nədir bu ehkamlar, nədir bu qanunlar?
Axı, öz fikrinə inanır onlar.
Elə bunun üçün də fikir yolunda*

Ölümə hazırdır bu qəhrəmanlar.

Bəs siz? Din yolunda bax, bunlar kimi

Ölümə mərdanə gedərdinizmi?

Yox!

Vəliəhdin ittihamlarını Zahid oğlu

Dəyanət davam etdirir:

Dəyanət:

Çünki qulsunuz öz kamınıza

Bir amal eşqinə siz yanmursunuz

Çünki dininizə, inamınıza

Sizlər bizim kimi inanmursunuz,

Ey zahid ölümə gedərsənmi sən

Əqidən yolunda, eşqin yolunda

Amma biz hazırıq ölümə cismən

Həm Allah yolunda, həm din yolunda.

[1,664]

Bu ittiham səhnəsi həm də oğulların atalarına qarşı üsyani olmaqla yanaşı onları ədaləti, həqiqəti görməyə çağırışlarıdır:

“Fəryad” tarixi, lirik əhval-ruhiyyəli psixoloji dramdır. Psixoloji hissləri daha çox Vəliəhd yaşayır. Buna görə də əsərdə Vəliəhd iki qütbə ayrılır. Birinci qütbədə öz məni ilə vuruşan Vəliəhd, digər qütbədəki isə Əmir oğlu Vəliəhddir. Əsərin sonunda birinci Vəliəhd ikinci Vəliəhdlə birləşərək Nəsimiləşir. Y.Qarayevin, Ş.Salmanovun qeyd etdiyi kimi “Əsərdə Vəliəhdin intibahı da məhz etirafdan başlayır, məhəbbət və idrak mərhələlərindən keçir, ehkama və mənəyə birinci üsyani da hissinin və idrakının ölçüləri qutu və saray çərçivəsindən sonsuzluğa ilk addımı atanda baş verir” [2, 166].

Əsərdə müəllif tarixdə “on üç Nəsiminin” ölümünə fitva verən ruhaniləri təmsil edən Zahidi, haqqı, ədaləti qanla, qılıncla susduran hakim ideologiyasını-Əmiri cəzalandırmaq üçün bədii üsul tapır. Sanki şair-dramaturq ədalətli bir məhkəmə səhnəsi qurur. Hürufi oğlunun (II Nəsimi-Tural) bağışlanması üçün bir atanın yalvarışlarına etinasız yanaşan Zahid Əmirdən oğlu Dəyanəti öz əli ilə asması

ƏDƏBİYYAT

1. Vahabzadə Bəxtiyar. Əsərləri. On iki cildə. IX cild. Elm, Bakı, 2009.
2. Qarayev Yaşar, Salmanov Şamil. “Poeziyanın kamilliyi”, “Yazıçı”, Bakı, 1985.
3. Müasir Azərbaycan ədəbiyyatı. İki cildə. II cild. “BDU”, Bakı, 2007.
4. Səfərlil Əliyev. Xəlil Yusifli. Qədim və Orta əsrlər Azərbaycan ədəbiyyatı. “Ozan”, Bakı, 1988.
5. Cəfərov Nizami. Bəxtiyar Vahabzadə. “Azərbaycan” nəşriyyatı, Bakı, 1996.
6. Bəxtiyar dünyası. “Təhsil”, Bakı, 2005.
7. Nəsimi. I. Seçilmiş əsərləri. II cildə. I-II cild. “Lider”, Bakı, 2004.

РЕЗЮМЕ

В драме Б.Вабззаде «Вопль» проблема человеческого идеала.

В статье исследуется Драма Б.Вабззаде «Вопль». Здесь научному исследованию подвергается эпоха И.Насими - XIV век, царящая среда в эту пору, философия, господствующая идеология. Образ поэта рассматривается как идеальный во все времена и эпохи. Исследуются также такие образы как Амир, Захид и Велихд. Эти образы также трансформируются из классической в современную литературу и на этом поприще ведется научная полемика.

SUMMARY

The human ideal problem in “Feryad” (“Scream of wailing”) by B.Vahabzadeh

In this article (“Scream of wailing”) by B.Vahabzadeh has been researched. In modern drama the 14th century historical period in which Nesimi lived, environment, unity body, ruling ideology, religious slaughter have been analyzed scientifically. The poet's personality and literary as an ideal human being for all periods come to the conclusion of the scientific conclusion.

The images of Emir, Zahid Veliehd have been analyzed like a transferred image from the classic literature to the modern literature is characterized. Scientific polymorphism is carried out.